

ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА, ДОКТОРА МЕДИЧНИХ НАУК, ФУНДАТОРА НАУКОВОЇ ШКОЛИ ЕМБРІОТОПОГРАФІЇ МИКОЛИ ГЕРВАСІЙОВИЧА ТУРКЕВИЧА

В.В. Кривецький, Д.В. Проняєв, І.І. Кривецька

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, Україна

DOI: 10.24061/2413-0737.28.3.111.2024.15

У 2024 році, в ювілейний рік для Буковинського державного медичного університету, кафедра анатомії людини буде святкувати разом із 80-річчям університету 130-річчя видатного вченого-морфолога Туркевича Миколу Гервасійовича – фундатора ембріологічної школи Буковини. Його ім'я носить кафедра анатомії людини Буковинського державного медичного університету.

Туркевич Микола Гервасійович народився 8 жовтня 1894 року (рис. 1.) за старим стилем в селі Лотеніка, Холмської губернії. Зараз це територія сучасної Польщі. Про це свідчить запис у метричній книзі св. Успенської церкви, підписаний вельми поважними особами: управляючим державним майном Родомської, Келецької, Люблінської і Сходлецької губерній Василевським М.І. і бабусею новонародженого Іваненко Є.С.

Батько Миколу Гервасійовича, Гервасій Павлович, походив з багатодітної сім'ї. Дітей було десятеро. Микола Гервасійович згадував, що коли він з братами приїжджав гостювати до дідуся, то дітей збиралася така купа, що тільки бабуся Камілія Тимофіївна знала кого як звать і хто чий, а Павло Миколайович тільки запитував: “Ти чий?”. Стіл завжди був накритий і весь час хтось їв, одні закінчували - інші тільки починали.

Гервасій Павлович отримав вищу освіту, про що свідчить документ, датований 20 жовтня 1889 року. У ньому зазначено, що селянин Туркевич Г.П. закінчив повний курс Петрівської землеробської академії за спеціальністю лісне господарство. Це був красивий, мовчазний чоловік. На всіх фотографіях, що збереглися в сімейному архіві, він стриманий і лише на одній, на березі моря, посміхається. Помер у 1934 році у м. Самарканді.

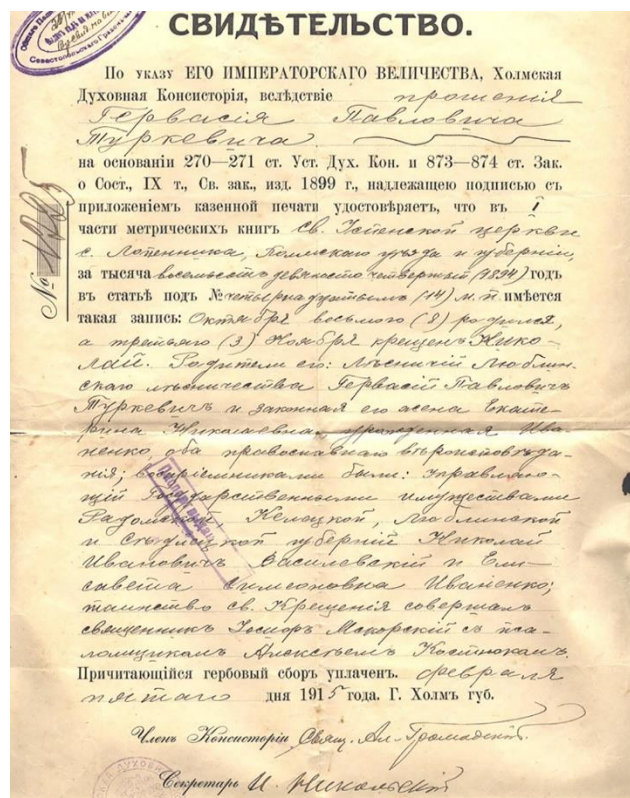

Рис. 1. Свідоцтво про народження

Мати Миколу Гервасійовича (рис.2.), Катерина Миколаївна, походила з родовитої, освіченої сім'ї. У її батька, Миколу Захаровича Іваненка, була велика садиба і чимало землі. Він і його дружина, Єлизавета Семенівна Синакевич, багато коштів витрачали на те, щоб всі їх діти здобули добру, за тим часом, освіту. Вона закінчила вищі жіночі курси. Катерина Миколаївна грала на фортепіано, малювала олією, вишивала, шила, писала кулінарні книжки, знала французьку і польську мови.

Сторінки історії

Рис. 2. Микола Гервасійович з мамою

І батько і мама Миколи Гервасійовича були зовні дуже привабливими особами. Вони одружилися в 1890 році і тільки смерть розлучила їх у 1936 році. У них народилося шестеро дітей: Борис, Микола, Анатолій, Юрій, Олександр і Ніна. Борис Гервасійович став видатним вченим-анатомом, Анатолій, Юрій і Олександр загинули під час громадянської війни, а Ніна померла від іспанки, коли їй виповнилося 15 років.

Ріс Микола Гервасійович серед мальовничої природи. Через все життя проніс він любов до тварин, риболовлі і природи. Вчитися почав у Холмській гімназії, де захоплювався біологією, фізикою, старанно вивчав мови. Вже тоді, у гімназії, він проявив здібності до малювання. Спочатку олівцем робив замальовки своїх викладачів. Мало хто з нас може похвалитися, що пам'ятає своїх учителів, а тут є зображення всіх, хто викладав у Миколи Гервасійовича. Потім він став писати олією і аквареллю. Його картини збереглися дотепер. Виготовляв також дерев'яні скульптури. Одночасно він почав займатися спеціальною фізкультурою за популярною на той час методикою. Збереглися його записи про обміри тіла, як дані контролю впливу фізичних вправ. Останній запис зроблено в листопаді 1915 року: зріст 175 см, вага 165 фунтів, об'єм грудної клітки 90 см.

У 1916 році, йдучи стопами старшого брата Бориса, він вступає до медичного факультету Донського університету. З першого курсу прийшло до Миколи Гервасійовича захоплення анатомією. Під керівництвом завідувача кафедри анатомії професора Яцури К.З., який був автором двох підручників з анатомії людини, Микола Гервасійович досяг великих

успіхів у оволодінні цією наукою. Починаючи з IV курсу, студент М.Г. Туркевич залучався до викладання нормальної анатомії, аж до закінчення університету. Тут він познайомився зі своєю майбутньою дружиною Розою Рувимівною Соркіною (рис. 3). Вона була дуже вродливою жінкою. Донька багатого єврея-міщанина, народилася і виросла в м. Бобруйську, закінчила гімназію в м. Тарту, проходила жіночі медичні курси у Відні. Її родичі, зі старовинними родинними устоями, не дозволяли вийти заміж за православного. Роза Рувимівна зробила свій вибір і одружилася з Миколою Гервасійовичем 13 жовтня 1920 року. Батько, Рувим Нохімович, так і не вибачив її, не запросив додому, ніколи не бачив свого зятя. Тільки мати, Мера Соломонівна, потай листувалася з донькою на ідиш.

Рис. 3 дружиною Розою Рувимівною Соркіною

Молода сім'я часто голодувала, часи були важкі. Заробляли кошти чергуваннями біля ліжка тяжкохворих. Надавали допомогу населенню навколишніх сіл, де виникали епідемії тифу і поліомієліту. Але здоров'я похитнулося і після закінчення університету Микола Гервасійович відхиляє запропоноване працевлаштування на кафедрі і веде дружину на південь, в Азербайджан. Тут у високогірних селах Тауз, Куці, Халдан вони були єдиними лікарями. Микола Гервасійович виконує хірургічні втручання (видалення катаракти, ампутації кінцівок), займається терапією і неврологією. З теплотою згадував він ті роки, простоту пацієнтів і повагу до нього, як до лікаря. Тут, у Куцах, 24 квітня 1923 року народилася їх донька, Людмила Миколаївна, а через рік, у 1925 році, сім'я перебирається в м. Житомир, де Туркевич М.Г. створює й очолює електроводолікарню. Вона існує і сьогодні і носить ім'я свого засновника.

Старший брат Борис Гервасійович, також анатом, працював у Мінську і коли вирішив переїхати до Самарканда, то порекомендував Миколу Гервасійовича на посаду асистента кафедри анатомії людини. З 1931 року починається стрімкий науковий ріст Миколи Гервасійовича. Його науковим керівником стає Сергій Іванович Лебьодкін. Тут він

знайомиться і починає працювати з такими відомими вченими, як академік Д.М. Голуб і академік Латвійської академії наук П.Я.Герке. Всього впродовж двох років працювали вони разом, але розум, працьовитість, чарівність, гумор, інтелігентність цих людей здружили їх на все життя. Микола Гервасійович викладає, друкує наукові статті. “С.І. Лебьодкін, Д.М. Голуб, П.Я. Герке, Н.Г. Туркевич, Н.А. Журавицька склали ядро школи ембріологів. На ембріональному матеріалі ссавців і людини ними розроблялась проблема рекапітуляції” – згадує у своїй праці “Загальна ембріологія людини” П.Я. Герке.

За цей період була фактично закінчена робота над кандидатською дисертацією. Її матеріали викладені в низці статей, які опубліковані в німецьких наукових журналах. Про цей період роботи під керівництвом С.І. Лебьодкіна написав П.Я. Герке у своїй статті “Наукова спадщина С.І.Лебьодкіна”. Микола Гервасійович виконав низку цінних наукових досліджень, присвячених розвитку мозку, які неодноразово друкувалися в морфологічній літературі. За сукупністю наукових праць Туркевичу М.Г. присуджено науковий ступінь кандидата медичних наук.

Його брат, Борис Гервасійович Туркевич на той час очолював кафедру нормальної анатомії в Узбецькому державному університеті в м. Самарканді і коли звільнилася посада доцента, він запросив Миколу Гервасійовича переїхати до м. Самарканда, що він і зробив. Спочатку працював на кафедрі нормальної, а потім топографічної анатомії, паралельно продовжуючи займатися розробкою питань еволюційної ембріології. Виходить ціла низка фундаментальних статей в Німеччині і в працях УзДУ. Особливу увагу було приділено вивченню структурно-функціональної організації субкомісурального органа стінки IV шлуночка, який, припускалося, брав участь у нейроендокринній регуляції. Вивчаючи “епіфізарну ділянку покрівлі проміжного мозку людини”, Туркевич М.Г. у 1933 році вперше зробив опис нової анатомічної структури – прекомісурального органа.

У 1934 році С.І. Лебьодкін очолює відділ морфології людини Інституту ім. П.Ф. Лесгафта, Це вчений, анатом, перу якого належить витончена формула анатомії: “Ріжете ножем – розсікайте думкою”. Він запрошує в 1935 році Туркевича М.Г. на посаду старшого наукового співробітника цього інституту. З вересня 1936 року М.Г. Туркевича переводять на посаду доцента кафедри анатомії 3-го Ленінградського медичного інституту, де він починає займатися викладацькою діяльністю. За досить короткий відрізок часу з’являються фундаментальні статті з морфології циркумвентрикулярної системи мозку ссавців і людини. Серед них “Розвиток водопроводу мозку у людини” (1935), “Ядра водопроводу мозку у людини” (1936), “Розвиток водопроводу мозку у зародків бика” (1936), “Анатомічна будова водопроводу мозку (Сільвія) у людини” (1936), “Особливості будови епендимы водопроводу мозку у дикобраза” (1937).

Наприкінці 1936 року, після переходу С.І.

Лебьодкіна на роботу в педагогічний інститут відділ морфології очолює Микола Гервасійович. 27 жовтня 1937 року він блискуче захистив докторську дисертацію “Розвиток епіфізарної ділянки покрівлі проміжного мозку у людини і деяких ссавців”.

У 1938–1940 роках був призваний до лав армії, тому на деякий час перериває наукову діяльність. Після комісування з армії його перевели на посаду доцента кафедри анатомії людини Військово-морської медичної академії, яку очолював видатний анатом Б.О. Долго-Сабуров. Ось як він пише про Туркевича М.Г.: “я повинен характеризувати М.Г. Туркевича, як висококваліфікованого спеціаліста в анатомії, який має низку цікавих оригінальних наукових праць по ембріології головного мозку. Маючи дар педагога, він добре вів практичні заняття і цікаво читав лекції, які завжди викликали жвавий інтерес у студентів. Потрібно відмітити його талант у виготовленні різноманітних анатомічних і ембріологічних моделей та муляжів для музею, а також із навчальною ціллю, з метою полегшення засвоєння студентами тяжких розділів анатомії людини”.

Все закінчилося 5 жовтня 1943 року... Арешт, безпідставне звинувачення у шпигунстві, відоме “Ленінградське діло”. Його засудили до 10 років ув’язнення з наступним безтерміновим засланням. Він мало розповідав про знущання і негаразди. Згадував тільки людей, світочів інтелігенції, з якими він познайомився в таборі і потім зберіг цю дружбу на все життя.

На півночі, в м. Каргополі, у загоні загального режиму, він продовжує працювати за спеціальністю. Врятував життя дружини начальника табору, діагностувавши вчасно позаматкову вагітність і користувався правом вільного пересування в межах табору. Через кілька років його перевели в Інту (рис. 4), у табір посиленого режиму для політичних в’язнів. Микола Гервасійович був призначений завідувачем психіатричного відділення лікарні і єдиним у таборі лікарем. У відділення категорично заборонялося заходити охоронцям і це давало можливість йому рятувати вмираючих від голоду людей. Багатьом це врятувало життя.

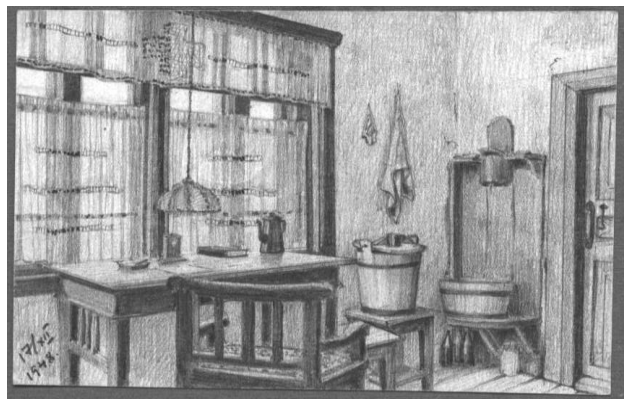

Рис. 4. Малюнок, олівець, Інта, 1949 рік, кабінет у лікарні

Сторінки історії

Збереглися малюнки того часу (фотографувати було категорично заборонено). Багато займається вивченням англійської мови, перекладає, складає словник повсякденних висловів англійською мовою. Спілкується з видатними людьми того часу, які теж були політв'язнями.

У січні 1953 року Микола Гервасійович переводиться в заслання у село Возвишенка, Булаєвського району, Петропавлівської області, з обов'язковою реєстрацією в міліції і з обмеженням у пересуванні. Дружина і мати Миколи Гервасійовича залишають квартиру в Ленінграді і переселяються в Возвишенку, де вони працювали лікарями.

Після смерті Сталіна брат Розі Рувимівни, Семен Рувимович Соркін, починає клопотати про перегляд справи, і 21 вересня 1954 року Туркевича М.Г. було реабілітовано.

З 18 серпня 1956 року Микола Гервасійович був обраний за конкурсом на посаду завідувача кафедри анатомії людини Чернівецького медичного інституту (яку очолював до 1970 року) (рис.8). У 1957 році йому було присвоєно вчене звання професора.

Свої відгуки про Миколу Гервасійовича прислали академік Латвійської Академії наук П.Я. Герке, доктор мед.наук професор А. Смірнов, член-кореспондент Академії наук, професор Д.М. Голуб, член-кореспондент АМН СРСР, професор Б.А. Долго-Сабуров: "... наукові дослідження М.Г. Туркевича по розвитку мозку неодноразово цитувалися в морфологічній літературі, як новий вклад у науку морфології... Слід відмітити виключну відданість М.Г. Туркевича інтересам науки, якій він присвятив увесь свій час" – писав П.Я. Герке;

«... М.Г.Туркевич є представником оригінальної школи анатомів-ембріологів. Він відомий своїми прекрасними працями по ембріології і анатомії центральної нервової системи і є одним із видатних спеціалістів в ембріології головного мозку. М.Г. Туркевич відомий як висококваліфікований лектор, його педагогічний талент дав можливість здобути авторитет серед студентів і повагу серед колег, які працювали з ним» – Г.Г. Фішер (рис. 5.);

Рис. 5. М.Г. Туркевич з доц. Г.Г. Фішером
"... наукові праці М.Г. Туркевича по вивченню

розвитку головного мозку є оригінальними дослідженнями і чудово документовані, внесли багато нового в мало вивчену ділянку" – В.А. Малишевська (рис. 6).

Рис. 6. М.Г. Туркевич на іспиті з анатомії людини з проф. В.А. Малишевською

Тут, у Чернівцях, він багато працював. Вивчення ембріогенезу заднього мозку людини закінчилися новим відкриттям у ІV шлуночку, у місці відходження епітеліальної пластинки – судинного сплетення. У 1957 році в роботі "Ще про ембріональний орган головного мозку людини" описав анатомічний утвір під назвою "Орган ІV шлуночка мозку".

Своє захоплення ембріологічними дослідженнями Микола Гервасійович передає своїм учням і співробітникам, створює першу на Буковині школу анатомів-ембріологів. Тут, на вулиці Українській у м. Чернівцях у 1958 році збиралася вся родина Миколи Гервасійовича: мати – Катерина Миколаївна Туркевич, донька – Людмила Миколаївна, зять – Яценко Георгій Іванович, онуки Наталія Георгіївна і Тетяна Георгіївна Яценки.

Професор М.Г. Туркевич багато працює, читає лекції (рис. 7), на які окрім студентів ходять і асистенти кафедри, продовжує також наукову діяльність. Згадує його учень, доктор мед. наук, професор В.М. Круцяк: "... колеги поважали його і цінували не тільки як морфолога (рис. 8, 9), а й за глибоку ерудицію в питаннях мистецтва, музики, літератури. Наукові праці професора Туркевича М.Г. відрізнялися не тільки глибиною і оригінальністю думки, а власноручно виконаними ілюстраціями. Багато нового вніс Микола Гервасійович у медичну і порівняльну ембріологію. Так, вивчаючи "судинні сплетення шлуночків мозку людини" він відкрив і описав новий орган, а при вивченні "іклової борозни у свині" зробив відкриття, яке назвав "територіальним компромісом..."

Професор В.І. Проняев: "... великий вклад у вивчення структурної організації ряду органів, особливо в процесі їх пренатального розвитку, вніс професор М.Г. Туркевич і утворена ним школа".

У 1963 році виходить фундаментальна праця "Ембріональний розвиток судинних сплетень ІV

шлуночка мозку і губчастого органа у людини”, а в 1964 році – “Ізолійна конструкція на похилій площині”, тоді ж вийшла велика стаття В.Н. Тонкова “Підручник нормальної анатомії людини”, де дуже ретельно були проаналізовані всі неточності і приведені всі необхідні доповнення до цього популярного підручника з анатомії людини.

Рис. 7. Микола Гервасійович читає лекцію студентам Чернівецького медичного інституту

Рис. 8. Микола Гервасійович спілкується з проф. Я.Д. Кіршенблатом

Рис. 9. Микола Гервасійович демонструє студентам анатомічний препарат

У 1967 році побачила світ монографія Миколи

Гервасійовича “Реконструкція мікроскопічних об’єктів по гістологічних зрізах”, в якій були систематизовані всі відомі методи реконструкції з корективами і приведена низка нових способів. Ця книга відразу ж стала настільною для кожного наукового працівника при виконанні морфологічних досліджень. Присвячена вона світлій пам’яті друга і вчителя С.І. Лебьодкіна, а перший екземпляр підписаний: “Моїй внучці Наталочці, автор”. До описаних у літературі методів Микола Гервасійович додав ще 26 методів, які раніше не були опубліковані і носять його ім’я “Реконструкції за Туркевичем”.

Академік АМН СРСР В.М. Терновський, з яким Микола Гервасійович був у багаторічній дружбі та науковим листуванням, так відгукнувся про монографію: “Реконструкція мікроскопічних об’єктів за гістологічними зрізами” дуже змістовна та методично дуже важлива і потрібна. У неї єдиний недолік - тираж маленький. Гарно Вам дякую за все...”. У виданнях “Питання морфології нервової системи” за редакцією В.М. Терновського друкуються статті “Ембріональний розвиток судинних сплетень мозку” – 1966 р., а в ювілейному випуску 1973 року, з нагоди 85-річчя від дня народження В.Н.Терновського, вийшла робота “Ембріогенез судинних сплетень шлуночків мозку”. Дане видання було надіслано Миколі Гервасійовичу з дарчим написом Терновського.

У 1971 році Микола Гервасійович вийшов на пенсію. Залишились роботи, які так і не побачили світ: “Деякі думки про норму в анатомії”, “До питання про територіальні компроміси в процесі органогенезу”, “Ізолійна стереоскопічна реконструкція на вертикальну площину”, “Деякі думки старого професора анатомії Медінституту з приводу викладання предмета”, незакінчений лист зі спогадами про С.І. Лебьодкіна.

У своєму листі від 2.09.1973 року В.М. Терновський пише: “... ми з Вами, дорогий Миколо Гервасійовичу, належимо до старого покоління вітчизняних анатомів, які підтримують культурні традиції, що дісталися нам від достойніших наших попередників. Хороше завжди запалює бажання кращого! – вчили нас наші попередники і ми старались виконувати їх настанови. Страшно сказати, як швидко пробіг час життя і скільки ще цікавого в півкулях мозку...”.

Микола Гервасійович завжди багато уваги приділяв культурі і чистоті мовлення. Не лінувався зайвий раз подивитися в словник, як ставити наголос, або правильно перекласти. Випишував цікаві факти з фізики, географії, природних явищ, статистичні закономірності. Любив музику, більше легку, а класичну слухав по декілька разів, щоб зрозуміти і запам’ятати. Балет не любив дивитися, а слухав із задоволенням. Його захоплення були постійними все життя. У його домі постійно були тварини: рибки, собаки, птахи. Почавши фотографувати і друкувати фотографії в 13 років, він проніс це захоплення через все життя. Любив жарти, гарну літературу, розиграші і сміх, але це тільки в родинному колі. На людях

Сторінки історії

малознайомих він був стриманим і небагатомовним.

23 квітня 1975 року Туркевича Миколи Гервасійовича не стало. За його бажанням похований поруч з могилою матері Катерини Миколаївни на руському цвинтарі м. Чернівці.

Не стало вчителя, але залишились його роботи, його учні, музей його імені, іменна студентська стипендія, а його портрет висить на стіні його робочого кабінету на кафедрі. За той час, що Микола Гервасійович завідував кафедрою анатомії людини в Чернівецькому медінституті, під його керівництвом захистилися 2 доктори і 9 кандидатів наук, опубліковано більш ніж 100 наукових праць.

Дисертації, виконані під керівництвом М.Г. Туркевича:

Малішевська В.А. Порівняльна ембріологія легень людини та деяких ссавців – 1966 р.

Круцяк В.М. Пренатальний онтогенез позапечіночних шляхів людини та деяких ссавців – 1971 р.

Кандидатські:

Князева Т.В. Органогенез щитовидної залози в порівняльно-ембріологічному аспекті – 1961 р.

Шевчук М.І. Вікові особливості кістково-мозкового каналу стегнової кістки людини – 1962р.

Круцяк В.М. Внутрішньоутробний розвиток жовчного міхура людини — 1964 р.

Козуб М.М. Ембріональний розвиток передміхурової залози, сім'яних міхурців та деяких

суміжних з ним утворень людини – 1964 р.

Власов В.А. Романюк С.М. Ембріональний розвиток привушної слинної залози людини – 1971 р.; Ембріогенез зв'язкового апарату матки людини – 1968 р.

Кращою пам'яткою про видатного вченого, про яскраву особистість була наукова конференція, присвячена 100-річчю від дня народження М.Г.Туркевича і збірник статей “Актуальні питання морфогенезу”. Вийшла велика стаття в обласній газеті “Буковина”.

Людина залишає себе в людях. Це секрет людського безсмертя...

І сьогодні 49 років з дня його смерті, у його день народження, 21 жовтня, на могилі лежать живі квіти.

Ми живі, доки нас пам'ятають...

Список використаної літератури

1. Лютик МД, Пішак ВП, Луканьова СМ. Кафедра анатомії людини Буковинського державного медичного університету: Історичний нарис. Чернівці: Букрек; 2009. С. 212.

2. Макар БГ, Козуб ММ, Кривецький ВВ. Клінічна анатомія та оперативна хірургія. Том. 2. №4.2003. С.72-75.

3. Пішак ВП, Лютик МД, Макар БГ, Кривецький ВВ. Туркевич Микола Гервасійович – видатний вчений, педагог, гуманіст. Чернівці: Медакадемія; 2004. 144с.

Надійшла до редакції 12.09.24

© В.В. Кривецький, Д.В. Проняєв, І.І. Кривецька, 2024